

PAPER DETAILS

TITLE: ANADOLU VE AZERBAYCAN EFSANELERİNDE TAS KESİLME MOTİFİ

AUTHORS: Emine Bilgehan TÜRİK

PAGES: 15-28

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2735915>

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

CULTURE AND CIVILIZATION

ANADOLU VE AZERBAIJAN EFSANELERİNDE

TAŞ KESİLME MOTİFİ

Turning into a Stone Motif in Anatolian and Azerbaijan Legends

Emine Bilgehan TÜRK*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
05.07.2022	01.09.2022	29.10.2022	Araştırma Makalesi
Atıf/Citation: Türk, Emine Bilgehan (2022) “Anadolu ve Azerbaycan Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi”, <i>Culture and Civilization</i> , 1 (3), 15-28.			

ÖZ

Millî hafızanın korunması ve gelecek kuşaklara taşınmasında edebî eserler etkin bir role sahiptir. Halk edebiyatı kapsamında ele alınan türler de hem kendi metinleriyle hem de modern türler içerisinde yer alışı şekilleriyle sürekliliği sağlamaya önemli katkıda bulunurlar. Mit, destan, masaldan sonra oluşumları itibarıyla yaşanan zamana en yakın tür olan efsaneler ortak motifleri barındırabilirler. Efsanelerde sıkça görülen motiflerden biri de “taş kesilme”dir. Taş kesilmeler çoklukla, bir suçun cezalandırılması, beddua ya da istenmeyen bir durumdan kurtulmak için edilen dua sonucunda gerçekleşir. Bazen bir dilek sonucunda görülen taş kesilmenin nedeni olarak korku görülür. Ortak geçmiş, dil ve kültüre sahip olan Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde bu motifin benzer metinlerde yer aldığı görülür.

Bu çalışmada öncelikle efsane türüne, bu türün modern metinlerde yer alışı şekillerine kısaca değinilmiş, Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde yer alan taş kesilme motiflerinin karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Anadolu efsanelerinin tespiti için basılı kaynaklarla birlikte Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde yer alan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bitirme tezleri içinde de tarama yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Taş Kesilme, Anadolu, Azerbaycan.

ABSTRACT

Literary works have an active role in the preservation of national memory and its transfer to future generations. The genres considered within the scope of folk literature also make an important contribution to ensuring continuity both with their own texts and with the way they are included in modern genres. Legends, which are the closest genres to the time lived in terms of their formation, can contain common motifs. One of the motifs frequently seen in legends is "turning into a stone". Turning into a stone often occurs as a result of prayer for punishment for a crime or relief from an undesirable situation. Fear is seen as the cause of being turned to stone, which is sometimes seen as a wish. It is seen that this motif takes place in similar texts in the legends of Anatolia and Azerbaijan, which have a common history, language and culture.

In this study, first of all, the type of legend, the way this genre takes place in modern texts are briefly mentioned, and the turning into a stone motifs in the Anatolian and Azerbaijani legends are tried to be compared. For the determination of Anatolian legends, along with the printed

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Giresun/TÜRKİYE, eminebilgehanturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-2345-6789

sources, the Turkish Language and Literature Department graduation theses in the library of Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences were scanned.

Keywords: Legend, Turning into Stone, Anatolia, Azerbaijan.

Giriş

Sanatta özgünlük temel bir değer olarak her devirde yerini korusa da sanat eserlerinin birbiriyle olan ortak noktaları, eser sahiplerinin hayat karşısındaki zamanı ve mekânı aşan ortak tecrübeleri, eğitimleri, daha ötesi benzer mizaçlarının sonucu olarak eserde kendini gösterebilir. “Gök kubbenin altında söylenmemiş söz yok” ifadesi farklı sözcüklerle yakın anlamlı olarak başka zamanlarda söylenegelmiştir. Bu insanlığın aynı duyguları, aynı olayları yaşamış olmasından ileri gelir. Yaşanmışlıkların modern sanata yansımaları yazarın bilinçli tercihi ile farklı metinlerde tekrar etmesi “*Metinlerarasılık*” kavramıyla ifade edilir. Mikhail Bakhtin, sözcük ile nesnesi arasındaki ilişkiyi “[...] Somut bir söylem (sözce), zaten yönelmiş olduğu nesneyi sanki nitelemelerle kaplı, tartışmaya açık değer yüklü, bulanıklaştırıcı bir sisle - veya aksine bu nesne hakkında önceden söylenmiş yabancı sözcüklerin ‘ışığı’yla kuşatılmış olarak bulur. Bu nesne müşterek düşüncelerle, bakış açılarıyla, yabancı değer yargıları ve vurgularla sarmaş dolaş olmuş, kaplanmış. Nesnesine yönelmiş sözcük, yabancı sözcüklerin, değer yargılarının ve aksanların diyalojik olarak kızıştırılmış ve gerilim yüklü ortamına girer, karmaşık ilişkilere girer çıkar, bazılarıyla birleşir. Bazılarından kaçır, hatta bir üçüncü grupta kesişir; tüm bunlar, söylemi belirleyici ölçüde şekillendirebilir, söylemin tüm anlamsal katmanlarında iz bırakabilir” (Bakhtin 2001: 52-53) cümleleriyle ifade eder. Bireyin ifadesi olan modern sanatta etkileşimden ve tekrar eden anlatılardan bu şekilde söz etmek mümkünken halkın bir önceki kuşaktan sözlü olarak devralıp bir sonraki kuşağa devrettiği anlatılarda bu durumun olması tabiidir. Halk muhayyilesi benzer olaylar için benzer sonuçlar, ortak dersler çıkarır. Bu biraz da halkın olaylara ve nesnelere yaklaşımıyla ilgilidir. Halk anlatılarında tekrar eden durumlar motif kavramı ile karşılaşılır. Motif, “*hikâye etmenin en küçük unsuru*” (Alptekin 2002: 287) olarak tanımlanırken “*Halk nesrinde motifin olabilmesi için olağanüstülüğün olması*” (Alptekin 2002: 287) bir gereklilik olarak belirtilir. Sözlü gelenek ürünleri içerisinde olağanüstülüğün olduğu türlerden biri de “efsanedir”.

Efsane ve Modern Metinler

Latince “*Lagendus*” kelimesine dayandırılan efsane “gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâye” (Sakaoğlu 1980: 4) olarak tanımlanır. Sözlü gelenek ürünü olan efsaneler için “Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatan ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek objektif bir gerçeklik değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar” (Seyidoğlu 1997: 13) değerlendirmesi yapılır. Efsanelere olan ilgi “*Halk inançları ve halk dininin yansıtıldığı türlerin başında gelen ‘efsaneler’ (legend) ise halk biliminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığından beri devamlı olarak halk bilimcilerin belki de ‘masal’dan sonra en çok dikkatlerini çeken tür veya türlerden birisi olmuştur. Şüphesiz efsaneye gösterilen bu ilginin ardında, halk inançları ve halk dini sisteminin en önemli kaynaklarından birisini oluşturmalarının yanı sıra, Batı Avrupa başta olmak üzere topyekûn batı düşünce geleneğinde ‘mit’ türüne gösterilen özel ilgi yatmaktadır*” (Çobanoğlu 2003: 12) şeklinde açıklanır. 19. asrın başından itibaren ilgi görmeye başladığı düşünülen efsanelere dair araştırmalar 20. yüzyılda yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Efsanelerle ilgili

sınıflandırma çalışmaları yapılırken öne çıkan özelliklerden biri olarak “şekil değiştirme” görülür. Şekil değiştirme “*Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felaketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir*” (Sakaoğlu 1980: 29) şeklinde tanımlanır. Değişikliğin temel nedeni cezalandırma olarak görülürken tehlikeden kurtarmanın ikinci planda kaldığı tespit edilir. Şekil değiştirmeler içinde yaygın olarak karşılaşılan “taş kesilme” mitolojik metinlerde ve dini metinlerde karşılaşılan bir durumdur. “Lut” kavminin başına gelenler Ahd-i Atik’te ve Kur’an-ı Kerim’de de geçer. Lut kavmi sapkınlıklarının cezası olarak taş kesilir.

Taş kesilme; büyüğe, nimete saygısızlık durumunda “Taş olursun taş” tekrarıyla halk arasında deyimleşmiş bir kullanımdır. Taş kesilmenin, imgesel anlamda kullanıldığı modern metinlerden de söz etmek mümkündür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İstanbul’un işgal yıllarında işgalciler ve iş birlikçilerin yaşamlarındaki sapkın ilişkileri anlattığı eserine Lut kavmine telmihle Sodom ve Gomora adını verir. Romanının kurgusunu Ahd-i Atik’ten yaptığı alıntılarla bütünleştirmeye çalışır.

Pertev Naili Boratav, bazı efsanelerin imge, anlatım aracı olarak dinleyenleri etkilediğini söylerken çağdaş sanatlara konu kaynağı olabileceğini “*Efsaneler, bu son değiştiğimiz nitelikleriyle, çağdaş sanatlara: resme, şiire, tiyatroya, sinemaya konu kaynağı olurlar; yeter ki bu çeşitli alanların yaratıcı sanatçıları, efsanelerin anlam yüklü, renkli, duygulu içeriklerinin aracılığı ile günümüzün sorunlarını dile getirmek ve onlara çağdaş anlatım biçimlerini giydirmek gücünü gösterebilsinler*” (Boratav: 1973: 117) cümleleri ile ifade eder.

“Siyah Zenen” isimli Azerbaycan efsanesi ile Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Evin Sahibi” hikâyesi bu doğrultuda ele alınabilecek iki metindir. “Evin Sahibi” hikâyesinin başkarakteri hastane odasında işittiği hasta iniltileri ile kendi aile geçmişini hatırlar. Kendisini hastaneye düşüren vehmin ve ölüm fikrinin ardında annesine musallat olan yılan vardır. Annesinin hayatına hükmettiği düşünülen yılanla mücadele edemeyen dedesi Musul’da evlerinde yakaladıkları bir yılanı ateşe atar. Bu olaydan sonra önce babası, sonra annesi, anneannesi ve dedesi yılanların neden olduğu ölümlerle kahramanın hayatından çıkarken arkada büyük ve aşılmaz bir korku bırakır. “*İnsan kafası mazi ile istikbal arasında işler*” (Tanpınar 1991: 296) diyen kahraman, son dönem Osmanlı bürokratlarından olan dedesinin konağında ruhuna sirayet eden korkudan musiki ve meşk meclislerinde, mutlu bir aile hayatında da kurtulamaz. Kendisi için bir yılanın neden olacağı sonu bekler. Siyah Zenen (Paşayev 1985: 85-86) efsanesinde ise dağda buluşan iki sevgili karşılarında iki yılan görür. Kızın uyarmalarına rağmen oğlan yılanları öldürmeyi düşününce yılanın soktuğu oğlan ve onları uzaktan gören annesi siyah taşla dönüşür. Yılanın öç alacağı halk arasında hâlâ yaşayan bir inanıştır. M. Şener Güleç “Urfa’da Ev Yılanı” (1973: 31) adlı yazısında 1960 yılında babasının memuriyeti sebebiyle gittikleri Urfa’da evlerine giren yılanı öldürmek isteyen babasına komşularının başlarına felaket gelebileceğini söyleyerek engel olmaya çalıştıklarını anlatır.

Kemal Bilbaşar’ın “Cemo” romanında da taş kesilme motifi bir iç metin olarak görülür. Yazar, cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Anadolu’da geçen bir kurguyla ağılık sistemini ve kırsal yaşantıyı ele alır. Romanın kahramanı Memo, iyilik ve mertlik adına birçok şeyi öğrendiği dayısından dinlediği Sakal Tutan taşının efsanesini kızına anlatır.

Bugün de hâlâ yer adı olarak kullanılan Sakaltutan efsanesinde yolun iki yanını tutan iki haydut gelen geçenden haraç ister. Haydutlar, bir gün Hicaz'dan yorgun ve parasız dönen bir hacının yolunu keser. Öldürüleceğini anlayan Hacı “*Dilerim Tanrıdan bana dokunanları taş ede*” (Bilbaşar 1982: 42) diye beddua eder. Haydutlar da yolun iki yanındaki kayalığa dönüşür. Evin Sahibi hikâyesi ve Cemo romanında olduğu gibi efsane ve efsane motiflerinin modern metinlere kaynaklık edişi ya da modern sanatta yer alış şekilleri farklı açılardan değerlendirilebilecek geniş bir çalışma alanıdır.

Taş Kesilme ve Azerbaycan Efsaneleri

Deyim, anlatı ve modern metinlerin içerisinde halk edebiyatı unsuru olarak varlık göstermeye devam eden “taş kesilme” için Saim Sakaoğlu “*Taş kesilme şekil değiştirmeler arasında en çok örneğini gördüğümüz motiftir. Bizim terim olarak ‘Taş kesilme’ adını verdiğimiz bu kavramı ‘taşlama’, ‘taş dönüşme’ ‘taş olma’ diye de karşılayabiliriz. Taş kesilmede görülen değişme, menşe efsanelerinde görüldüğü gibi, her zaman için tam bir şekil değişikliği değildir. Et ve kemikten meydana gelen çobanın aynı şekli muhafaza ederek taş kesilmesi gerçek bir değişiklik sayılmayabilir. Zira, ilk ve son şekil arasında onları meydana getiren maddeler yönünden bir değişme söz konusudur; şekil yönünden ise böyle bir şeyden bahsedemeyiz. Ancak daha ziyade dağ tepe ve kayaların ortaya çıkışıyla ilgili motiflerde tam bir şekil değişikliği görülür*” (Sakaoğlu 1980: 32) değerlendirmesini yapar.

Siyasi sınırların ayırdığı aynı soy ve kültürden gelen milletlerin diğer birçok halk edebiyatı ürününde olduğu gibi efsane ve motiflerde benzerlik gösteren metinleriyle de karşılaşmak mümkündür. Saim Sakaoğlu “*Anadolu- Türk Efsanelerinde her cins varlık taş kesilebilir. Bunların başında insan gelir. İnsanı sırasıyla hayvan bitki, eşya ve tabiatüstü mahlûkların taş kesilmesi takip eder. Sel sularının ve denizin taş kesilmesi gibi ender rastlanılan efsane tipleri vardır*” (Sakaoğlu 1980: 38) tespitini yapar. Bu çalışmada yapılan taramada ise Azerbaycan efsanelerinde taş kesilen varlıklar şu şekilde sıralanabilir: Çoğunlukla insan, çoban ve sürüsü, çoban ve kavalı, toprak, ejderha, camız, inek, kızılalma, geyik, güzellik tanrısı. Taş kesilme nedeni olarak da; yasak aşk, sevgilinin kaçırılmasına duyulan üzüntü, miras kavgası, ahdinde durmama, hamile kadına köpek eti yedirme, içme suyunu bulandırma, annenin çocuğuyla ilgilenmemesi, namusa hâlel getirmekten korkma, annenin çocuğundan ayrılmak istememesi, kayınbabaya uygunsuz görünmenin utancı, bebeğin temizliğinin bez yerine yufkayla yapılması, zalim handan korkma- kaçma, yılanı öldürme, kadının erkek pehlivanlarla güreşmesi, geleneğin dışına çıkma sıralanabilir.

Anadolu/Azerbaycan Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Yer Adları

Dağ Efsaneleri ve Dağa / Taşa Dönüşme

Coğrafi şekiller, varlıkları ve fonksiyonları itibarıyla her dönemde insanlığın ilgisini çekmiş, insan, onunla mücadele edebildiği nispette kendini güçlü hissetmiştir. Dağ, deniz, ova bazen yücelik, bazen sonsuzluk bazen bilinmezlik yönleriyle en eski edebî türlerden itibaren sanatın konuları arasında olmuştur. Efsanelerde yaygın olarak görülen şekil değiştirme motifi bu coğrafi şekillerin meydana geliş şeklini ve nedenini açıklar niteliktedir. “*Efsane dünyasının en yaygın motiflerinden olan şekil değiştirme bir kayanın, taşın, ağacın, dağın, gölün veya bir hayvanın, uzay cisminin menşei izah eden anlatılarda görülen bir motiftir. Bu motife yer veren efsaneler, daha ziyade bir şeyin sebebini, teşekkülünü menşei izah ederler*” (Ergun 1997: 167). Ağrı Dağı, Yaşar Kemal’in Ağrı Dağı Efsanesi’nde olduğu

gibi modern türlere konu ya da mekân olarak efsanelere de kaynaklık eder. Anadolu ve Azerbaycan coğrafyalarının arasında bulunan Ağrı Dağı üzerine söylenen efsaneler benzerlik gösterirler. “Ana Ağrı Dağı Bala Ağrı Dağı” (Paşayev 1985: 33-34) adlı Azerbaycan efsanesinde çoban, cellatların elinde ölmektense taş olmayı diler, sürüsü ile beraber taş olur. Çobanın nağmelerini duyamayan dağlar birbirine başından duman ve akrep, yılan eksik olmasın diye beddua ederler. O günden sonra Ana Ağrı Dağı’nın başından duman, Bala Ağrı Dağı’nın başından ise yılan, akrep eksik olmaz. “Büyük ve Küçük Ağrı” (Sakaoğlu 1976: 58) adlı Anadolu efsanesinde ise kavga eden iki kız kardeş birbirine beddua eder. Biri dumanlı, karlı dağ olası, öteki de başı yılanlı, akrepli dağ olası diye beddua ederler. Bu beddualar ile kardeşlerden biri başı dumanlı Büyük Ağrı Dağı, diğeri de başı yılanlı Küçük Ağrı Dağı olur. Diğer bir Anadolu efsanesinde ise gözünün önünde çocukları, gelinleri, torunları öldürülen kadın, kendi duası ile dağa dönüşür. Bu büyük Ağrı Dağı’dır, dağın başından eksik olmayan dumanlar ise kadının yaşmağıdır. En küçük oğlu da kadınla birlikte dağ olur, bu da Küçük Ağrı Dağı’dır. “Ağrı Dağı” (Paşayev 1985: 33) adlı Azerbaycan efsanelerinde de büyük kardeş, küçük kardeşin sevgilisini kaçıtır. Ağabeyine sadakatte kusur etmeyen küçük kardeş bu üzüntüye dayanamaz, sinesi parçalanır, dağ olur. Küçük kardeşin haberi büyük kardeşi üzer, göğsünde ağrılar duymaya başlayan büyük kardeş de dağa dönüşür. Büyük kardeşin göğsünde duyduğu ağrılardan dolayı bu dağa Ağrı Dağı denmesi, dağın adının nereden geldiğini açıklaması, bu efsaneyi diğer Ağrı Dağı efsanelerinden ayırır.

Ağrı Dağı ile ilgili efsanelerin -biri dışında- hepsinde dağa dönüşmenin kendi rızaları ile olduğu görülmektedir. Beddua ile dönüşüm sadece “Büyük ve Küçük Ağrı” adlı Anadolu efsanesinde görülür.

“Goşa Gardaş Dağı” (Paşayev 1985: 37- 38) efsanesi de miras yüzünden anlaşamayan iki kardeşin birbirlerini yaraladıkları sırada taşa dönüşmelerini anlatır. Küçük kardeş büyük kardeşi karnından yaralar. Büyük kardeş de kardeşinin başını keser. Bu dağlara “Garnıyarig ve Başıkesik” adları verilir. Efsanede özellikle vurgulanan şey, birbirine bağlı iki kardeşin babalarının ölümünden sonra diğer malları paylaşırken sorun yaşamayıp toprak paylaşımında kavga etmeleridir. “*Ancag torpag bölgüsü geldikde gardaşlar arasında narazılığ düşür. Turan deyir:*

-Ağçay’ı Göy Yurd’u Daş Bulag’ı” sene vermem.

Hezeran da deyir:

-İncilini İrmaşlı dağlarını sene vermem” (Paşayev 1985: 38).

İkisi de yer adı belirterek buralardan vazgeçemeyeceklerini belirtir. Bu durum toprağa mal varlığının ötesinde kutsal bir anlam yüklendiğini gösterir.

“Yeddi Gardaş Dağı” (Ergun 1997: 483) efsanesi de dua sonucunda dağa dönüşmeyi anlatır. Düşman gücü karşısında yetersizliklerini anlayan yedi kardeş vatanlarının işgal edilmesinden geçilmez dağ olmayı dilerler. Dağa dönüşürler. Efsanenin sonunda “Yeddi Gardaş Dağı” olarak anılan bu bölgenin ocak sayıldığı belirtilir.

Çoban Efsanelerinde Taş Kesilme

Çoban ve sürüsünün taş kesilmesi Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinde sıkça karşılanan bir durumdur. Bu efsanelerde çoban, sürüsü ve elinde bulunan eşyalarıyla birlikte

taş olur. Çoban ve sürüsünün taş kesilmesini konu edinen efsanelerde taş kesilmenin genel sebepleri şunlardır.

- Verilen sözde durmama
- Kutsal güçlerle alay etme
- Masum insanlara karşı art niyetli olma

Karşılaştırmasını yaptığımız efsaneler genelde şu özellikleri taşırlar;

- Çobanlar bulundukları güç durumdan kurtulmak için adak adarlar.
- Çobanlar sözlerinde durmayıp hiç kurban kesmedikleri gibi koyun, deve yerine bit kurban ederler.
- Çobanlar sürüleri ve eşyalarıyla birlikte taş olurlar.

Azerbaycan efsanelerinde çobanlara kendilerinin ve sürülerinin yaşaması için Allah'tan, dağdan, inanılan kutsal şeylerden su veya yardım isterler. Bunun için de kurban keseceklerine dair söz verirler. Sözlerinde durmadıklarında veya alay ederek kurban yerine bit öldürdüklerinde taşla dönüşürlü. “Çoban ve Taşa Dönen Sürü” (Paşayev 1985: 27) adlı Azerbaycan efsanesinde çoban güç durumunda değildir. Ziyaretgâhın doğruluğundan emin olmaya çalışır. Yaktığı ateşin sönmediğini görünce de yedi kurban yerine yedi bit öldürür. Bunun sonucunda da taşla dönüşür.

Ağrı ve Erzurum- Bingöl yolunu mekân olarak alan Anadolu efsanelerinde ise, çobanlardan Ağrı Dağı'ndan inemeyen, aşağı inince kurban keseceğini; Erzurum- Bingöl yolunda ejderhadan kurtulmak isteyen de ejderha taş olunca kurban keseceğini söyler, iki çoban da sözünde durmayınca sürüsü ile birlikte taş olur (Sakaoğlu 1976: 58-60).

“Tütek Gaya” (Paşayev 1985: 91-92) efsanesinde de dağda susuz kalan çoban; dua eder, su bulursa kurban keseceğini söyler. Kendini ve sürüsünü suya doyurduktan sonra kurban kesmez. Allah'a seni kim gördüyse onlar kurban kessin der. O anda su kaybolur. Suyun yerinden çıkan ateş koyunları çobanı yakar. Çobanın kavalı ve çomağı taşla dönüşür.

“Daş olan Çoban ve Hamile Gelin” (Acalov 1988: 118) isimli Azerbaycan efsanesi taş kesilme sebebinin farklılığı ile diğerlerinden ayrılır. Bu efsanede canı kuzu eti çeken hamile kadına, gizlice köpek eti pişirip yedirmek isteyen çoban, çomağı ile birlikte taş kesilir.

Çoban efsanelerinin bir bölümünde çobanların olumsuz davranışlarının sonucunda ceza olarak taş kesilme görülür. Diğer bir kısmında da olumlu davranış ve hayvanlarla kurulan sevgi bağı efsanelere kaynaklık eder.

“Çoban Dede” (Sakaoğlu 1976: 39) isimli Anadolu efsanesinde sürüsünü dağın eteğine götüren çobanın ömrü biter, orada ölür. Çobanın değneği ağaç, koyunları taş, koyunlarının sütleri de göze olup akar. Bu efsanede hiçbir cezalandırmanın ya da ödülün olmayışı bunu diğer çoban efsanelerinden ayırır.

“Camış Daşı” efsanesi (Paşayev 1985: 268- 269) Çoban ve camış (manda) arasındaki bağıllığı konu edinir. Çoban kendi yiyeceğini paylaşacak kadar beslediği hayvana bağlıdır. Hayvan da sahibinin payını ona ayıracak kadar anlayışlıdır. Bu durumu kıskanan ağa, hayvanı kendisine almak ister, hayvan da sahibinden ayrılmaktansa taş olmayı diler ve yattığı yerde taş olur. Çoban bu durumu köy ahalisine bildirir. Bu efsane taş olmayı insan

duyarlılığına sahip bir hayvanın dilemesi ve çobanın taş olmaması yönüyle diğer metinlerden ayrılır.

“Gülgedemin Efsanesi”nde (Paşayev 1985: 131-132) bir maral ve çoban kızının arasındaki dostluk anlatılır. Maralın genç kıza bağlılığını gören yılan, maralı öldüremez. Kızın ölmesi halinde maralın öleceğini anlar. Sazının nağmesiyle herkesi etkileyen Gülgedem’i öldürür. Halkın yasını işiten maral oradan uzaklaşır. Üç gün sonra Gülgedem’in kabri üstünde, maralın boynuzunda yılanın ve sazın taşla dönüştüğü görülür.

Sevenlerin Kavuşamaması Üzerine oluşan Efsanelerde Taş Kesilme

Sevenlerin kavuşmasına engel olanların taş kesilmesi Azerbaycan ve Anadolu efsanelerinde sıkça karşılaşılan bir motiftir. Türk halk edebiyatının sıklıkla işlediği Ferhad ile Şirin hikâyesi Azerbaycan efsane metinlerinde şöyledir: Ferhad’ın yaptığı arkten su gelmesini engelleyen ejderha ile Ferhat vuruşur, Ferhat ölür. Bunun üzerine Şirin’in bedduasıyla ejderha taş olur. Anadolu efsanesinde ise Ferhat ile Şirin arasına cadı kadın girer. Ferhat da Şirin de kendi canına kıyar. Sevgililerin mezarları bulunan tepede iki gül açar, cadı kadın ise bunların arasında diken olarak görülür.

Azerbaycan efsanesinde su arkı Şirin’in yıkanması için yapılır. Anadolu efsanesinde ise Ferhat’ın Şirin’i alabilmesinin şartıdır. Her iki efsanede de su arkının yapılması beklenen şeydir, su istenilen yere ulaşamaz, sevgililer de birbirlerine kavuşamazlar.

Efsanelerde olayların geçtiği coğrafi yerler ayrı ayrı belirtilmiştir. Azerbaycan metinlerinde “Oğlan Gala, Gız Gala” olarak adlandırılan mevkiden su “Arpaçay”ından Sederek düzlerine” (Paşayev 1985: 196) akıtılacaktır. Anadolu efsanesinde ise Kazankaya’dan Amasya’ya götürülecektir. Efsanenin bağlandığı yerlerin farklılığı efsanenin klasik edebiyatla olan ilişkisi açısından ayrıca değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Azerbaycan efsanesinde efsanenin geçtiği yer adı “Ecdaha burnu” olarak anılırken Anadolu efsanesinde “Ferhat Arası” olarak belirtilir.

“Oğlan Gız Daşı”¹ olarak anılan iki ayrı efsane ile “Oğlan Gız Daşları” olarak anılan üç Azerbaycan efsanesi ve Elâzığ yöresinde anlatılan “Taş Gelin, Gelin Güveyi Taşı” efsaneleri sevenlerin kavuşamaması üzerine oluşan “taş kesilme” motifini içerir. “Oğlan Gız Daşı” efsanelerinde hanın ve ağanın kızını fakir bir genç sever. Zengin babalar bu ilişkileri onaylamaz, gençler kaçmayı denese de babalarının arkalarından geldiğini görünce taş olmayı dilerler. “Gelin Güveyi Taşı” adlı Elâzığ efsanesinde de gençler, kızın babasını görünce taş olmayı dilerler. Bu efsanelerde kız babalarının evlilikleri onaylamamasının sebebi ekonomik güçtür. “Taş Gelin” (Er 1987: 35) isimli Elâzığ efsanesinde ise sevdiğine varamayan kız başkasıyla evlenmektense taş olmayı diler.

“Oğlan Kız Taşları” adlı Azerbaycan efsanesinde sevenler düşman eline geçmektense taş olmayı dilerler. Bafra’da anlatılan “Kız Oğlan Kayası” (Şarvan 1999: 234) adlı efsanede ise sevgilileri ayıran tabiat unsurudur. Sel sularının ayırdığı gençler sadece Hıdırellez günü bir araya gelebilirler. Başka bir Hıdırellez günü bir araya gelemedikleri için olağanüstü bir gücün tesiriyle taş kesilirler. Taşlar, yeniden başlangıç olan bir Hıdırellez günü rüzgârın etkisiyle eski hallerine dönüşür. Sevgililer bir araya geldiklerinde yeniden taş kesilirler.

¹ Bu isimle anılan ilk metin için bk. Arif Acalov, Azerbaycan Mitoloji Metinleri, 1988, s. 73, ikinci metin için bk. Sednik Paşayev, Azerbaycan Halg Efsaneleri, 1985, s. 26.

“Oğlan Kız Kayası” adlı efsanede dua ya da beddua yoktur. Her şey tabiatın ve olağanüstü güçlerin tesiriyle olurken “Lele Efsanesi” olarak adlandırılan Azerbaycan efsanesinde olduğu gibi “eski hale dönüşüm” bulunur. Bu efsanelerde taşlara “oğlan- kız” kelimeleriyle adlandırma yapılırken “Oğlan Gız Daşı 1” efsanesinde taşların bulunduğu yer “oğlan- gız deresi” olarak anılır. Bu durum efsanenin son bölümünde “*O vahıdan hemin dere oğlan- gız deresi adlanır ve her ikisinin daş heykelleri hal hazırda durur*” (Acalov 1988: 73) şeklinde ifade edilir.

“Nigar Bulağı” (Paşayev 1978: 43) ve “Nigar Kayası” (Arıgöz 1999: 42) adlarıyla anılan efsanelerde Nigar isimli kızlar köyün dışından birine âşık olurlar. Her iki efsanenin anlatıldığı yörede de kızların yöre dışından evlenmeleri töre dışıdır. Azerbaycan efsanesinde Nigar’ın aşkına engel olan onun başka bir aşığı Mehmed iken Anadolu efsanesinde Nigar’ın babasıdır. Mehmed Nigar’ı okuyla vurur. Nigar sevgilisi Camal’dan su istedikçe kademeli olarak taş kesilir. Anadolu efsanesinde ise Nigar’ın babası kızın yabancıyla evlenmesini kabul eder fakat düğünde davul çaldığı için Nigar gelin giderken birdenbire taş kesilir. İki ayrı coğrafyaya bağlı olarak anlatılan efsanelerde kızların adlarının Nigar olması kendi köylerinin dışından birilerine âşık olmaları, bundan dolayı cezalandırılmaları efsanelerin benzerlik gösteren yönleridir. Benzerlik gösteren yönlerden biri de Azerbaycan efsanesinde sevgilinin, Anadolu efsanesinde kızın babasının çoban olmasıdır. Azerbaycan efsanesinde sevgililer birlikte taş olurken Nigar; atı, çeyizi ve davul ile taş kesilir. Anadolu efsanesinde kız birdenbire taş kesilirken Azerbaycan efsanesinde kademeli taş kesilme olur. Anadolu- Türk masallarında taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğunu hazırlayan Saim Sakaoğlu kademeli taş kesilmenin bir masal motifi olduğunu “*Efsanelerde taş kesilme hadisesi birdenbire meydana gelir. Kendilerinin veya başkalarının taş kesilmesini isteyenlerin dilekleri kabul olacaksa derhal değişiklik vuku bulur. Aradan çok az bir zamanın geçtiği efsaneler pek azdır. Hususi dünyalarında taş kesilme motifine yer veren efsane ile masal arasında, bu noktada mühim farklar vardır. Masallarda tespit edilen taş kesilmelerin bazıları kademelidir. Bu tip taş kesilmelere ‘kademeli taş kesilme’ diyebiliriz. Burada taş kesilenler evvela dizlerine, sonra göbeklerine kadar, sonra da tamamen taş kesilirler. Bu tip taş kesilme motifine efsanelerde hiçbir zaman rastlayamayız*” (Sakaoğlu 1980: 43) sözleriyle açıklar. “Nigar Bulağı” efsanesi kademeli taş kesilme yönünden farklılık arz eder.

“Ağdaş” (Acalov 1988: 86) isimli efsanede iki rakip topluluğun liderlerinin çocukları birbirlerine âşık olurlar. Görüşebilmek için her gün aynı saate ateş yakarak haber alıp buluşmayı vaat ederler. Bir müddet sonra kızın tarafında ateş yanmaz ve oradan eğlence sesleri gelir. Kızın evlendiğini anlayan oğlan, kendini ateşe atar fakat yanmaz taşa dönüşür. Kızın yaşadığı yer Gız Gala oğlanın yaşadığı yer de Oğlan Gala olarak anılır. Oğlanın yaşadığı yerdeki taş Nevruz’da ziyaret edilen dilek taşına dönüşür.

“Daş Olan Ecdaha ile Nar Olan Gız” (Acalov 1988: 115) efsanesinde Pir baba, korumak adına kızının evden çıkmasına izin vermez. Babasının evde olmadığı bir gün kız, bağa gider. Orada gördüğü gence âşık olur. Geri dönen baba, oğlanı görünce onunla gürleşeceğini oğlan yenilirse onu ejderhaya dönüştüreceğini, yenerse kızını ona vereceğini söyler. Oğlan yenilince ejderhaya dönüşür. Onu okuyla öldürmek ister, ejderha ölmeyince taşa dönüşür. Kızının ağladığını görünce onu da nar ağacına dönüştürür. Bu efsanede farklı dönüşümler meydana gelir. Önce ejderhaya sonra taşa dönüşüm olağanüstü güç sahibi insan aracılığıyla sağlanır. Kızının nar ağacına dönüşmesi de bu efsaneyi farklı kılan yönlerdendir. Nar, kutsal kitaplarda ve mitolojilerde geçen bir meyvedir. Bereketi ve güzelliği imgeler.

“İncebel” (Ergun 1997: 454) de iki sevgilinin kavuşamaması sonucunda oluşan bir efsanedir. Sevdığı kızı kaçıran Kemalettin’in elinden düşmanlar İncebel’i alır. Onu da ellerini bağlayarak çaresiz bırakırlar. İncebel, bir dörtlükle durumunu belirtirken bunu duyan Kemalettin yine bir dörtlükle cevap verip sevgisini belirtip taş olmayı diler.

“Ezizinem başa men,

Kirpige men, gaşa men

Yârim elimden getti

Nöş dönmedim daşa men” (Ergun 1997: 454).

Kemalettin bir dağa dönüşürken İncebel de aynı duayı eder. Atın sırtından kum olup akıp dereyi doldurur. Bu efsanede de Kemalettin ve İncebel yer adı olarak kullanılır.

Kutsal Değerlere Saygısızlık Sonucu Oluşan Taş Kesilme

Ekmek, su, süt gibi insan yaşantısı için değerli olan “nimet” olarak vasıflandırılan varlıklara karşı saygısızlık efsanelerde cezayla sonuçlanır. “Daş olan Gelin” (Acalov 1988: 84-85) adlı Azerbaycan efsanesinde çocuğun altını yufka ile temizlemeye yeltenen anneye gökten iki ayrı mendil düşer. Anne bu mendillerin güzelliğine aldanır. Çocuğun altını temizlemek için yeniden yufkaya uzanınca şimşek çakar, etrafı toz kaplar, o anda gelin taşla dönüşür. “Taşlaşan Ana ile Yavrusu” (Sakaoğlu 1976: 56) adlı Anadolu efsanesinde ise çocuğun altını deve sütü ile temizlemeye kalkışan anne, yavrusu ile birlikte taş olur. Gaziantep yöresinde anlatılan “Değirmendere” (Yılmaz 1990: 38) adlı efsaneye göre kutsal sayılan suda çocuğun kirli bezlerini yıkayan kadın, çocuğu ile taş kesilir. “Günahkâr Kadın” (Er 1987: 39) efsanesinde kadın, çocuğunun altını ekmek hamuru ile temizlemeye kalkışır ve çocuğu ile birlikte taş kesilir.

Süt, kutsal su, ekmeğe karşı saygısızlık edenlerin taş kesilmekle cezalandırılması efsanelerin ortak yönü olarak görülür.

Olağan Üstü Güç ve İyi Niyetli İnsanların Etkisiyle Oluşan Taş Kesilmeler

İnsanlık faydasına oluşan taş kesilmelerden de söz etmek mümkündür. “Gari Köprüsü” (Paşayev 1985: 25) adlı Azerbaycan efsanesinde, coğrafyanın elverişli olmadığı yerde bir kadın köprü yapar; fakat kadının köprüsü yıkılır. Çaresiz kalan kadının yardımına bir ermiş yetişir, çayın her iki tarafına birer avuç toprak döker. Bu toprak olağanüstü bir güçle taş olur. Kadın köprüsünü bu taşlar üzerine kurar. “Gudret Köprüsü” (Kubat 1999: 15) adlı Anadolu efsanesinde ise başkalarının yardımına koşan bir kadının, çayın karşı tarafına geçmesi için gerekli olan köprü olağanüstü bir hal ile depremle sağlanır. Her iki efsanede güç durumda kalan kadınların isteği üzerine oluşan köprüler ve bu efsanelerle oluşmuş yer adları vardır.

“Daş Olan Ecdeha” (Acalov 1988: 82) isimli Azerbaycan efsanesi ile “Ejderha” (Sakaoğlu 1976: 33) adıyla anılan Anadolu efsanesinde halkı, onları güç durumda bırakan ejderhadan halk arasında manevi gücüne inanılan kişiler kurtarır. Azerbaycan efsanesinde insanları bulunduğu güç durumdan kurtaran Hıdır İlyas, Anadolu efsanesinde ise manevi gücüne inanılan âlim Fetahmet Baba (Fatih Ahmet Baba)’dır. Azerbaycan efsanesinde taş kesilme Hıdır İlyas’ın atının tekmelemesiyle olurken Anadolu efsanesinde Fetahmet Baba’nın duasıyla olur.

“Daş Pehlivan” (Paşayev 1985: 25-26) ve “Ersandık” (Sakaoğlu 1978: 15) isimli Azerbaycan ve Anadolu efsanelerinde kadınlar, kadın fitratının üstünde güce sahiptirler. Azerbaycan efsanesinde kadın, düşman ülkenin pehlivanları ile güreşirken, Anadolu efsanesinde kendisine düşman olan askerlerden kaçır ve yolda karşılaştığı insanları yener. Azerbaycan efsanesinde pehlivanın kadınsı bir yönü ortaya çıkarılmazken Anadolu efsanesinde gerçeğe işlemesine değinilir. Azerbaycan efsanesinde kadın, diğer pehlivan ve padişah taşa döner. Bu efsanede cezalandırma vardır. Padişah böyle bir istekte bulunduğu için taş olur. Bu efsane, Dede Korkut hikâyelerinden “Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek Boyu”nda (Gökyay 1976: 57) Bamsı Beyrek’in Banu Çiçek’e yenilmemek için başvurduğu hileyle benzerlik gösterir. Anadolu efsanesinde ise kadının taşa hükmetmesi gibi bir durum söz konusudur. Kadının gayrimüslim oluşu bu efsaneyi diğerlerinden ayıran başka bir özelliktir. Metinlerin anlatıldığı her iki coğrafya da “Daş Pehlevan ve Ersandık” olarak adlarını efsanelerden alırlar.

“Mengelen Ata” (Acalov 1988: 64) efsanesinde tılsımlı güçleri olan baba kızından su ister. Çeşme başında arkadaşlarıyla sohbet eden kız suyu geciktirir. Durumu gören Mengelen Ata beddua eder kızı da bardak şeklinde bir taşa dönüşür.

Düşmandan ya da Zalimlerden Kaçmak İsteyenlerin Taş Kesilmesi

Kadın ve çocukların olumsuzluklardan korunmada öncelikli olması modern zamanlara uzanan bir yaklaşımdır. Bu efsanelerde de kadın ve çocukların düşman eline geçip zulme uğramalarındansa taş olmaları diler. “Gırhgız” (Ergun 1997: 436) adlı Azerbaycan efsanesinde masum kızlar zalim hükümdarın askerlerinin eline geçmemek için taş olmayı ister ve taş olurlar. “Kızlar Sinisi” (Kara 1993) adlı Erzincan efsanesinde ise Ermeni zulmünden kaçan kızlar, Ermeni askerlerinin eline düşmektense taş olmayı dilerler. Her iki efsanede de zulmedenlerden kaçan savunmasız kızlar taş olmayı diler. Taşların olduğu her iki bölgede efsaneye bağlı olarak “Gırhgız” ve “Kızlar Sinisi” olarak adlandırılır.

“Beşikli Dağı” (Paşayev 1985: 38) adlı Azerbaycan efsanesinde karşıdan düşman askerlerinin geldiğini gören kadın, düşman eline düşmekten, çocuğundan ayrılmaktansa taş olmayı diler ve taş olur. “Nene Kaya” (Zeyrek 1999: 261) adlı Posof efsanesinde ise Rus askerlerinin eline düşmekten korkan kadın taş olmayı diler. Her iki efsanede de çaresiz kadınlar düşman eline düşmektense taş olmayı diler. Azerbaycan efsanesinde kadın eşyaları ve yanındaki ahalî ile birlikte taş olurken “Nene Kaya”da sadece kadın taş olur. Her iki taşın bulunduğu yer, efsaneden yola çıkılarak adlandırılır.

“Daş Olan Ehali” (Acalov 1988: 73) efsanesinde düşmana mağlup olan askerlerden hayatta kalanlar geride kalan kadın ve çocukların düşman eline geçmelerindense taş olmaları için Allah’a yalvarırlar. Halk taşa dönüşür. Bu bölgede zamanla dilek taşı olarak ziyaret edilir.

Taşın Canlandığı Efsane

Taşın canlanıp insana dönüşmesi sık karşılaşılan efsane metinlerinden değildir. “Lele” (Paşayev 1985: 252) efsanesi ve “Belek Taşı” (Paşayev 1985: 251-252) adlarıyla anılan Azerbaycan efsanelerinde bebeğe benzeyen taşlar canlanıp bebek olur. Saim Sakaoğlu, taşın canlanması motifinin Anadolu’da sadece bir efsaneye bağlı olarak anlatıldığını söyler. Çankırı iline bağlı olarak anlatılan 1967 Çankırı il yıllığında da yer alan metinde “*Ahmet isimli bir Çankırılıının hiç çocuğu olmaz. Hanımı Meryem de kocasının başka bir hanımla*

evlenmesine razı olur. Fakat buna çok üzüldür dağlara çıkar, dağda Hızır'la karşılaşır. Hızır ona bir taş verir. 'Bu taşı kocan yeni hanımıyla gerdeğe gireceği zaman bir beşiğe koy salla' der. Kadın Hızır'ın dediği zamanda beşiği sallar, sallarken de erenleri yardıma çağıran uzunca bir ninni söyler, taş canlanır bir erkek çocuğu olur. Ahmet de eski hanımı Meryem'e geri döner" (Çankırı İl Yıllığı 1967: 76-77) şeklinde bir dönüşüm anlatılır.

Bu metin ve "Belek Daşı" efsanesi arasında şu benzerlikler görülür. İki efsanede de eşler birbirini sever, onlara bağlıdırlar. Fakat çocukları olmadığı için yeniden evlenmeyi düşünürler. Kocasını kuma getirecek olan kadınlar ağlar. Hızır veya ermiş onlara bir taş gösterir veya verir. Kadınlar bu taşın başında ağlayarak ninni söyler, taşlar da canlanıp erkek çocuğu olur. "Lele" efsanesinin, kahramanın büyüüp kendi düşünce ve duygularını dörtlülüklerle belirttiği nazım kısmı uzun bir metin olduğu görülürken "Belek Daşı" efsanesinde nazım kısmı tek dörtlüktür. Anadolu efsanesinde taşın canlanması için gerekli bir zaman yokken; Azerbaycan efsanesinde normal bir çocuğun doğması için gerekli olan zaman beklenir.

Saim Sakaoğlu, taş kesilme motifinin yaygınlığına karşılık taşların canlanması motifine çok az rastlanıldığı tespitinde bulunmuştur. Bu durum sadece Anadolu-Türk efsanelerinde değil motif indekste de aynıdır. Pertev Naili Boratav "Taş Bebek" ve "Boş Beşik" efsanelerinin birer türkünün ya da o türkülerden dönüşmüş ninnilerin açıklamaları niteliğinde anlatılar olduğunu söyler (Boratav 1974: 12). Hikmet Tanyu'ya göre de taşın çocukların canlanması Hristiyanlarda ve diğer inanç gruplarında da görülür (Tanyu 1968: 165-166).

"Lele" adlı Azerbaycan efsanesinde de bebek biçimindeki taş canlanır, erkek bebek olur. Bu efsanenin diğerlerinden farkı büyüyen erkek çocuğunun tehlikeli bir anda taşla dönüşüp sonra yeniden insan olabilmesidir. Bu motifin Anadolu'da lüle taşı (Sakaoğlu 1976: 154-155) ile ilgili bir efsanede "Taştan bir peri kızının ortaya çıkıp kısa bir süre sonra tekrar eski haline dönerek kaybolması" şekliyle karşılaşılır. Taş kesilme için "Yaygın bir efsane motifi olarak masallarda da karşılaşılan 'taş kesilme' motifi, efsaneler için daha çok zor durumda olanları bu yolla kurtarma amacı taşıyan ve geri dönüşün mümkün olmadığı bir değişimdir" (Sakaoğlu- Türkan 2019: 178) değerlendirmesi yapılırken "Lele" efsanesi, yeniden dönüşüm açısından bu değerlendirmenin dışındaki istisnai metinlerdendir.

Taşın canlanması motifinin yer aldığı efsanelerde olağanüstülükler daha fazladır. Burada Lele adlı erkek çocuğu hak aşığıdır. Diğer efsanelerde şiirleri anneler söylerken bu efsanede Lele söyler.

Sonuç

Tür olarak efsaneler, halk arasında yaşamaya devam etse de modern zamanın insan hayatına soktuğu farklı argümanlar nedeniyle eski yaygınlığını kaybetmiştir. İnsanlığın yaşam tecrübesinde mit devrinden modern zamanlara doğru ilerleyen süreçte içinde olağanüstülük barındıran günümüze en yakın metinler efsanelerdir. Efsane çıkış noktası, anlatıldığı bölge ya da efsanenin doğuşuna neden olan olayı imgeleyen bir nesne ile kaynağı ya da yayıldığı bölge itibarıyla üzerine çalışma yapılmaya müsait bir türdür. Efsanelerde "değişim", değişim motifleri içerisinde "taş kesilme" yaygın olanıdır. Bu motifte cezalandırılma ve mevcut durumdan kurtulmak için dua etme, yaratıcıya sığınma sık görülen nedenlerdir. Efsaneler geçmiş kültürel hayatı renklendiren destan, masal, hikâye ve mesneviye göre kısa metinler olması ve barındırdığı ikaz nedeniyle ihtiyaç durumunda ya da

taş kesilmenin olduğu taşın görülmesi durumunda anlatılan metinlerdir. Deyimleşen “Taş olursun” ikazı içerisinde sosyal bir uyarıyı, yanlış davranıştan kaçınılmanın zorunluluğunu barındırır. Bu yönüyle de efsanenin sosyal bir eğitim aracı olduğu düşünülebilir.

Anadolu Türk kültüründe olduğu gibi Anadolu’ya en yakın Türk coğrafyalarından olan Azerbaycan kültüründe de efsaneler önemli bir yoğunluğa sahiptir. Coğrafi ve kültürel yakınlığın efsaneler arasındaki ortak yönlere neden olduğunu düşünülebilir. Anadolu ve Azerbaycan efsanelerinin karşılaştırılmaya çalışıldığı bu makalede coğrafi, kültürel farklılıklara rağmen temel değerlerin ortak olduğunu efsane metinlerine yansıyan yönüyle söylemek mümkündür. Dağ efsanelerinde dağlar, birbiriyle rekabet eden ya da düşmana karşı birlik olmuş kardeşler olarak görülür. Çoban efsanelerinde ilk okumada belirgin olan yön çobanların dualarında verdikleri sözü tutup tutmamalarıyla ilgili olsa da arka planda çobanların hayvanlarıyla kurdukları bağ vardır. Yaygın bir taş kesilme ise “gelin kaya”larıdır. Bu efsanelerde kadınların sevdiklerine sonsuz bir sevgiyle bağlandıkları görülür. Bu modern metinlerin ve halk şiirinin de aşka yaklaşımının sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü aşkı unutulmaz kılan, daha ötesi aşk olarak tanımlanmasına neden olan değer, vuslatın olamayışıdır. Efsanelerde de taş kesilmeler bunun sonucunda bir dilekle meydana gelir. Efsanelerden yola çıkarak değerlendirilmesi gereken bir sosyal yaklaşım da aile çocuk ilişkisidir. Çocuksuzluk, mutluluğun önündeki engelken çocuğun ebeveynlerini ihmali ya da onlara karşı çıkması yine hayatı sonlandıran ibretlik bir anlatıyla gelecek kuşaklara taşınır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre taş kesilen varlıklar; insan, çoban ve sürüsü, çoban ve kavalı, toprak, ejderha, camız, inek, kızıl elma, geyik, güzellik tanrısı şeklinde sıralanabilir. Taş kesilmenin sebepleri olarak da; yasak aşk, sevgiliden ayrılığa duyulan keder, miras kavgası, sözünde durmama, hamile kadına köpek eti yedirme, içme suyunu bulandırma, annenin çocuğuyla ilgilenmemesi, namusa hâlel getirmekten korkma, annenin çocuğundan ayrılmak istememesi, kayınbabaya uygunsuz görünmenin utancı, bebeğin temizliğinin bez yerine yufkayla yapılması, zalim handan korkma- kaçma, yılanı öldürme, kadının erkek pehlivanlarla güreşmesi, geleneğin dışına çıkma sıralanabilir. Bütün bu sebeplerin kaynağı toplum düzeninin dışına çıkma olarak görülebilir.

Efsaneler toplumların kültür hayatlarında anlatı olarak devam ederken modern sanatlara da ilham kaynağı olarak varlık göstermeye devam etmektedir. Modern metinlerin içerisinde bulunabildikleri gibi, imge olarak da yer alabilirler. Sinema ve efsane ilişkisi de çok farklı çalışmaları gerektiren zengin bir alandır. Gizem, insanı kuşatan bir duygu olarak her devirde sanata kaynaklık ederken, efsanenin taşıdığı gizem de kültürel hafızanın aktarımında modern sinemanın beslendiği kaynaklar arasında görülmektedir. Bu etkileşimin, sanatın çeşitli dalları, mimari, tekstil, seramik gibi insana dair birçok alanın üretim sahasına kaynaklık etmesi beklenebilir.

Kaynakça

Acalov, Arif (1988) *Azerbaycan Mitoloji Metinleri*, Bakı.

Arıgöz, Narin (1999) “Nigar Kayası”, *Efsanelerimiz: İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, (İkinci Basım), (Haz. Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı), Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi.

Boratav, Pertev Naili (1973) *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (1974) “Türk Efsaneleri”, *Folklorla Doğru*, S. 35.

- Alptekin, Ali Berat (2002) *Halk Hikâyelerinde Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bakhtin, Mikhail (2001) *Karnavaladan Romana*, (Çev. Cem Soydemir, Derleyen ve Önsöz Sibel Irzık). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çankırı İl Yıllığı (1967) Taş Bebek Efsanesi.
- Çobanoğlu, Özkul (2003) *Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Er, Nihal (1987) Elazığ Mani ve Efsanelerinden Örnekler, Basılmamış Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökay, Orhan Ş. (1976) *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Güleç, M. Şener (1973), “Urfâ’da Ev Yılanı”, *Folklor’a Doğru*, Sayı: 30, s. 31.
- Kara, Ruhi (1993) *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Erzincan Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.
- Kubat, Rasim (1999) “Gudret Köprüsü”, *Efsanelerimiz: İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, (İkinci Basım), (Haz. Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı), Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi.
- Paşayev, Sednik (1978) *Yanardağ Efsaneleri*, Bakı.
- Paşayev, Sednik (1985) *Azerbaycan Halg Efsaneleri*, Bakı.
- Sakaoğlu, Saim (1978) “İğde Yolu ve Ersandık Efsaneleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, No. 352.
- Sakaoğlu, Saim (1976) *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Sakaoğlu, Saim (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim- Türkan, Kadriye (2019). “Efsanelerden Masallara Uzanan Taş Kesilme Motifinin Azerbaycan ve Anadolu Masallarına Yansıması” *Türk Bilim*, S. 38.
- Seyidoğlu, Bilge (1997) *Erzurum Efsaneleri*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Şarvan, Kezban (1999) “Kız Oğlan Kayası”, *Efsanelerimiz: İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, (İkinci Basım), (Haz. Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı), Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi.
- Tanyu, Hikmet (1968) *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet (1990) Gaziantep Efsaneleri (Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme ve Tahlil Çalışması), Basılmamış Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Zeyrek, Yunus (1999) “Nene Kaya”, *Efsanelerimiz: İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması*, (İkinci Basım), (Haz. Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı), Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi.